

Ю. С. Головащенко,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СПРИЙНЯТТЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: КОГНІТИВНИЙ МЕХАНІЗМ

У статті розглянуто художній текст під когнітивним кутом бачення і запропоновано когнітивний механізм його сприйняття та інтерпретації. На основі концепції літературно-художнього твору Р. Ингардена виокремлено три фази перебігу такого когнітивного механізму. Поліфонія текстових рівнів і послідовне розгортання когнітивних субстратів витлумачуються як найважливіші фактори процесу сприйняття та інтерпретації ХТ.

Ключові слова: художній текст, когнітивний механізм, сприйняття, інтерпретація, ментальний конструкт.

В статье рассмотрено художественный текст с когнитивной точки зрения и предложено когнитивный механизм его восприятия и интерпретации. На базе концепции литературно-художественного произведения Р. Ингардена выделено три фазы протекания данного когнитивного механизма. Полифония текстовых уровней и последовательное развертывание когнитивных субстратов истолкованы как важные факторы процесса восприятия и интерпретации ХТ.

Ключевые слова: художественный текст, когнитивный механизм, восприятие, интерпретация, ментальный конструкт.

In the article fiction is addressed from a cognitive standpoint and a cognitive mechanism of perception and interpretation of fiction is specified. On the basis of R. Ingarden's conception of a literary work of art three phases in the course of the cognitive mechanism are singled out. Polyphony of text strata and subsequent development of cognitive substrata are proved to be important factors in the process of perception and interpretation of fiction.

Key words: fiction, cognitive mechanism, perception, interpretation, mental construct.

Постановка проблеми та її наукове значення. Поняттєва дифузність і варіативність категорії тексту зумовила активізацію відцентрових векторів з метою висвітлення окремих аспектів даної мовної одиниці вищого рівня. Не викликає сумніву твердження, що текст є мовною одиницею, позаяк він реалізується в мові як певному середовищі. Диригуючи складним процесом створення тексту, мова забезпечує його будівельним матеріалом, налагоджує координацію між прагматичним потенціалом тексту і семантичними можливостями мови та зрештою впливає на формування мовної репрезентації тексту.

Незважаючи на пошуків міждисциплінарного підходу в дослідженні тексту і становлення окремих і вже загально визнаних галузей – лінгвістики, граматики, стилістики, семантики, прагматики тексту, – спроби уніфікувати поняття «текст» на основі акумульованих здобутків суміжних галузей досі не було здійснено. Так, І. Р. Гальперін тлумачить текст як результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності, зафіксований у письмовій формі; О. М. Москальська застосовує семантико-синтаксичний підхід до аналізу тексту; З. Я. Тураєва вважає текст цілісною структурною одиницею; М. Ф. Алефіренко акцентує увагу на семантико-смісловій зв'язності тексту.

Не менш важливим чинником, що додає амбігуативності тлумаченню тексту, є існування, як зазначає В. А. Маслова, трьох парадигм (порівняльно-історичної, системно-структурної й антропоцентричної) [3, с. 8], в координатах яких мова і, відповідно, текст набувають нових функціональних властивостей. Тим не менш, варто зауважити, що в сучасній лінгвістиці дедалі більшої актуальності здобуває антропоцентрична парадигма, а разом з нею і когнітивний підхід, в якому мова постає інструментом пізнання, каталізатором мисленнєвих процесів, детермінантом специфічної поведінки і мовної свідомості людини та носієм соціального знання і етнокультурного досвіду.

Мета цієї статті – проаналізувати когнітивний механізм сприйняття художнього тексту (далі – ХТ) та охарактеризувати особливості когнітивного процесу його інтерпретації читачем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Труднощі і невпинні дискусії навколо спроб текстової дефініції пов'язані, на думку О. С. Кубрякової, з тим, що категорія тексту (або власне його концепт), хоч і не має уніфікованої дефініції, та є очевидною для переважної більшості як науковців, так і людей завдяки своїм «гнучким і рухливим межах» і досить простому «розширенню меж такої категорії» [2, с. 512].

Характеризуючи текст з когнітивної точки зору, ми передусім розглядаємо його як вмістилище інформації, що зазнає когнітивної обробки зі сторони читача. Оскільки когнітивна наука в цілому і когнітивна лінгвістика зокрема оперують поняттями ментальних структур знань, текст у ході сприйняття й обробки підлягає процесу суб'єктивної інтерпретації зі сторони читача, що базується на взаємодії компонентів загальних (фонових) та енциклопедичних знань. Цей складний когнітивний перебіг завершується створенням метального конструкту (моделі) тексту в свідомості читача [8, с. 163].

По закінченню сприйняття тексту доходить до кінця і процес його інтерпретації, оскільки власне ментальний конструкт налагоджує кооперацію між реляційною і референційною когерентністю, що імплементуються лінгвістичними засобами [7, с. 7]; зіставляє знання, представлені в тексті, і знання, якими володіє читач; контролює формування розуміння тексту і нашарування на нього індивідуально-читачького аксіологічного пласту.

Одним з перших до проблеми сприйняття та інтерпретації ХТ торкнувся Р. Ингарден (1931) [5]. Фундаментальна праця, присвячена питанням онтологічного та епістемологічного статусів ХТ, постулює концепцію

текстової стратифікації. У Р. Інгардена текст є складною ієрархічною структурою, що складається з окремих рівнів – звукових формацій, одиниць значень, репрезентованих об'єктів, схематизованих аспектів, – які переплітаються й актуалізують одне одного в процесі розгортання тексту, а конструкція завершеного ХТ базується на поліфонії компонентів текстових рівнів [5, с. 211].

Послуговуючись концепцією літературно-художнього твору Р. Інгардена, І. А. Бехта адаптує її до сприйняття і розуміння постмодерністських творів «через бінарну опозицію: мовне – когнітивне» [1, с. 25] і шляхом виокремлення двох мовних підрівнів: (І) спостереження і сприйняття та (ІІ) усвідомлення і візуалізації [1, с. 25]. У свою чергу, когнітивний механізм сприйняття й інтерпретації ХТ потребує занурення в структурну глибину тексту так, щоб під час поступового підняття читач міг розкрити всі точки перетину текстових рівнів та переплетення текстових компонентів, які будують міцний фундамент для зведення неповторної архітектури ХТ.

Взявши за основу міркування Р. Інгардена, нам вдалося змодельовати когнітивний механізм сприйняття ХТ, що включає в себе три фази: 1) психологічно-когнітивне налаштування; 2) первинна когнітивна діяльність; 3) вторинна когнітивна діяльність.

Фаза психологічно-когнітивного налаштування пов'язана із спектром художньо-естетичних, емоційних, мовних та індивідуально-стильових очікувань читача від ХТ і психологічною готовністю до надходження інформації та її обробки. Відбувається мобілізація релевантних ментальних репрезентацій знань і когнітивно значущих реагентів на об'єкт ХТ.

Фаза первинної когнітивної діяльності реалізується в ході прочитання ХТ і стосується ознайомлення читача із структурою ХТ. Згідно з термінологією Р. Інгардена, читач, перетворившись на споглядача «зсередини» репрезентованих в ХТ часово-просторових рамок, виконує низку важливих когнітивних операцій:

1) перебуває в активному пошуку взаємозв'язків між репрезентованими об'єктами (represented objects) і з'ясовує ситуації, що їх репрезентують (states of affairs) [5, с. 189];

2) виокремлює інформацію про репрезентовані об'єкти у ситуативному контексті власне репрезентації (representation) – показ об'єкта в певній ситуації з метою виявлення його аспектів, тобто в динаміці – та демонстрації (exhibiting) – показ об'єкта під кутом зору його феноменологічного змісту, тобто об'єкта «в собі» [5, с. 193-194];

3) сприймає репрезентовану реальність та існуючі в ній об'єкти шляхом ідентифікації їх схематичних аспектів (schematized aspects), які візуалізуються в текстових ситуаціях [5, с. 207]. Схематичність аспектів свідчить про інгерентну ієрархічну будову їх значення; та слід зауважити, що ієрархічність зумовлюється контекстуальним середовищем і заданою ХТ ситуацією. Окрема текстова ситуація експлікує окремий аспект репрезентованого об'єкта, переміщуючи його у висхідному напрямку в ієрархії значення і розташовуючи його в актуальній позиції для когнітивної перцепції. Таким чином, інші компоненти аспектів займають другорядне місце, позицію «напоготові» (held-in-readiness), і слугують змінними для актуалізації того ж аспекту в іншій текстовій ситуації [5, с. 267].

Це нашоухе нас на думку, що первинна когнітивна діяльність має на меті виявлення сітки текстових ситуацій, навколо яких концентруються репрезентовані об'єкти та унікальна конфігурація їх схематичних аспектів. Вони слугуватимуть композиційними «цеглинами» ментальної репрезентації ХТ.

Фаза вторинної когнітивної діяльності полягає в обробці інформації про сприйняту художню дійсність, налагодження зв'язків між її фрагментами і побудовою ментального конструкту прочитаного ХТ.

Варто наголосити, що, по-перше, ментальний конструкт ХТ утворюється внаслідок когнітивно-редуктивної трансформації. Реконструкція проходить так, що внаслідок перехрещення й активізації витків загальних (фонових) знань читача і знань, трансльованих ХТ, та індивідуального емоційно-естетичного досвіду читача, ментальний конструкт ХТ уособлює акумулятивний ланцюг узагальнених текстових смислів [6, с. 38]. Суперечливим є питання, якою є внутрішня організація ментального конструкту, оскільки, як зауважує С. Райхль, термінологічний плюралізм схем, скриптів і фреймів [6, с. 45, 47] перешкоджає теоретично-когнітивній конретизації цього ментального утворення.

По-друге, обмеженою є темпоральна протяжність ментального конструкту. В результаті когнітивно-психологічних експериментів була констатована слабка темпоральна резистентність ментального конструкту ХТ (менше трьох тижнів) [4], що обґрунтовує наше припущення про мисленнєво-розвиваючу і -стимулюючу функцію когнітивного процесу сприйняття та інтерпретації ХТ.

Висновки дослідження і перспективи. Отож, багатошаровість інформації про художню дійсність, що відтворюється на різних рівнях ХТ, свідчить про когнітивну квінтесенцію ХТ і вагоме значення когнітивного механізму його сприйняття й інтерпретації. У ході аналізу на основі концепції Р. Інгардена було визначено три фази цього процесу: психологічно-когнітивне налаштування, первинна когнітивна діяльність і вторинна когнітивна діяльність. Кожна фаза є генеративною по відношенню до наступної та взаємоконтрибутивною у сенсі міжфазового художньо-естетичного перцептивного резонансу і надфазової взаємодії ментальних структур знань читача і локальних стимуляторів цих знань в ХТ.

Зважаючи на викладене вище, небезпідставним є припущення, що ХТ є послідовністю взаємопов'язаних ланок – когнітивних субстратів, які об'єктивуються в ХТ у відповідному лінгвістично-семантичному обрамленні. Цей напрям дослідження обумовлює перспективу подальшої роботи, передусім орієнтованої на поглиблене теоретичне обґрунтування вищезгаданого припущення і практичного доведення такої (когнітивної) моделі текстової конституції.

Література:

1. Бехта І. Літературно-художній твір у концепції Р. Інгардена : схематизація та об'єктивізація / Іван Бехта. – Вісник Львівського університету. – Серія іноземні мови. – 2012. – Вип. 19. – С. 24–28.
2. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Рос академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 505–518. – (Язык. Семиотика. Культура).
3. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
4. Flammer A. The mental representation of the text. Relationship between text characteristics and characteristics of mental representation / August Flammer, Ruth Luthi // Text and Text Processing. Edited by Guy Denhière, Jean-Pierre Rossi. – North Holland : Elsevier Science Publishers, B. V., 1991. – P. 45–60.
5. Ingarden R. The Literary Work of Art. An Investigation on the Borderlines of Ontology, Logic and Theory of Literature / Roman Ingarden // Translated, with an Introduction by George R. Grabowicz. – Evanston : Northwestern University Press, 1973. – 416 p.
6. Reichl S. Cognitive principles, critical practice : Reading literature at university / Susanne Reichl. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2009. – 348 p.
7. Sanders T. Text representation as an interface between language and its users / Ted Sanders, Wilbert Spooren // Text Representation : Linguistic and psycholinguistic aspects. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 2001. – P. 1–26.
8. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik / Monika Schwarz. – Tübingen: Basel: Francke, 1996. – 238 S.